

ԵՐԱԺԵՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յօդուածիս հեղինակն է բարձր դարգացեալ տէր ազնիւ Բախնուհի մը, Տիկին Պրոնիալովա Քէօրրիւլեան, Լրվոյ քաղաքէն, որուն հայրը, Յովսէփ Վոթսիկ, գօյէճի տնօրէն եղած է նոյն քաղաքին մէջ, և, իրրիւ լեհական մատենագրութեան պատմարան, հրատարակած է զրականութեան բաղմաթիւ դասագիրքեր. իսկ մեծ հայրը՝ Ժան Քրիսթիանաքի՝ լիւզանդագէտ բանասէր, որ հրատարակած է Ս. Յովնան Ոսկերեքանի գործերուն բոլորական թարգմանութիւնը: Տիկինը համալսարանական ընթացք աւարտած է Լրվոյի մէջ, և 1917 ին, ներկայացուցած ըլլալով երաժշտական աւարտաճառ մը, ստացած է «Վարդապետ Փիլիսոփայութեան» տիտղոսը: Յետոյ, նշանակուած է առաջին օգնական ուսուցչապետի՝ Լրվոյի համալսարանի երաժշտարանական ճեմարանին մէջ: Անցեալ տարի, հրաւիրուած է գերմաներէն լեզուով երաժշտարանական բանաստեղծութիւններ կատարել Քրազովիոյ համալսարանին մէջ, որ իր այդպիսի հաստատութիւն. հնագոյնն է Բոլոնիոյ մէջ, 1364 ին հաստատուած ըլլալով: Հասանական է որ ի մօտոյ հանրային կրթութեան նախարարութենէն ստանայ արտօնութիւն երաժշտական վերձանիչի և արտասանէ իր ուսուցչական առաջին ճառը Քրազովիոյ համալսարանին մէջ: Իր գլխաւոր գործերը աղերս ունին Շօրէնի երաժշտութեան և լեհ և օտար երաժշտութեան ֆօլքլորին հետ: Հրատարակած է տասնէ աւելի երաժշտարանական ուսումնասիրութիւններ, բոլորեւն, գերմաներէն և ֆրանսերէն լեզուներով, որոնք են. երաժշական ուրուպիմ. Շօրէնի մէլոսականք. Ուսումնասիրութիւն, Քենցալսոսիւն, Ուրուպիմ. Նկատողութիւն Շօրէնի ոմին սաւեբուն վրայ. Շօրէնի մէլոսիին մէջ ժողովրդական երգի սաւեբեր. Բովնան Ֆիբր, երգանան պարային կցողներու. Ժան Պարիս ք Լիւլլի մէկ աշակետք. Չեւի խնդիրներ ումանքի երաժշտութեան մէջ. Լեհ ժողովրդական երաժշտութիւնը. Հայկական երաժշտութիւնը. Թուրքական երաժշտութիւնը: Ասոցմէ զատ, հրատարակած է նաև բաղմաթիւ յօդուածներ Հայոց և մանաւանդ Լեհահայոց պատմութեան և մշակոյթին վրայ, ինչպէս նաև Լեհահայոց համառօտ պատմութիւն մը, զոր կը պատանք թէ պատմ. պիտի ունենանք ի մօտոյ հրատարակելու «Սիոն»ի մէջ: Ա. Չօլանեանի «Անահիտ»ը ցարդ հրատարակած է իր յօդուածներէն՝ «Ֆրէսէրիք Շօրէն»ը և Լրվոյի մէջ 1932 ին տեղի ունեցած «Հայկական Պատմական Ցուցահանդէս»ը:

Տիկին Պրոնիալովա 1929 ին ամուսնացած է հայազգի Պ. Կարապետ Քէօրրիւլեանի հետ, որ 1907 էն ի վեր Լրվոյ կը գտնուի Թուրքիոյ մէջ իր երկրորդական ուսումը կատարել վերջ անիկա կատարելագործած է զայն Լրվոյի բաղմարուեստեան վարժարանին մէջ, և այժմ լատինական «lectors» տիտղոսով հարաւորապէս է Լրվոյի քաղաքապետութեան: Անցեալ տարի անուանուած է ուսուցիչ հայերէն լեզուի՝ Լրվոյի համալսարանի փիլիսոփայական կանստէն: Երկինք օրհնած է այս ամուսնութիւնը, երկու տարի առաջ Քէօրրիւլեան ամուսին պարգեւելով աղջնակ մը, Անահիտ-Աննիկ-Մարիամ, լեհահայ անցեալի յիշատակներէն կարձեւ ընծիւղուած սիրուն ծաղիկ մը, որ անոյշ բերկրանքն է իր գիտուն ծնողքին:

Ներկայ ուսումնասիրութիւնը, որ անցեալ տարի հրատարակուած է Լրվոյի Kwartalnik Masyesny հանդէսին մէջ, տիկինը ձեռն է իր ամուսնային, իր առհաւատչեայ անշուշտ ազնուական այն զգացման, որով ալ իր կեանքի շնորհապալի ընկերոջ անձին մէջ տնէնացած է սիրելի անոր ցեղն ինքնին, ճակատագրի բաղում կողմերով հանգուռատիւ թերեւ իրենին, որ, բարեբաստիկ արդարեւ, ի վերջոյ գտաւ իր նախկին երջանկութեան ճամբան, մինչ միւսը, օրէ օր աւելի վատախտորակ կարձեւ, առ խարխափ կը տաղտապի մշակոյց ու քարքարուտ անցքերու մօայլին մէջ: Չմոռանք յիշել թէ աղետասիրտ տիկնոջ իր ամուսնոյն անձին և անոր աղգին նկատմամբ տածած քերմ սիրոյն ուրիշ մէկ ապացոյցն է այն իրողութիւնը՝ որով կարձ Ժամանակի մէջ այնքան դնահատելի յաղորդութեամբ ստորած է հայերէնը, իր այս յօդուածը «Սիոն»ի համար ինքնին այնպէս լեհերէնէ հայերէնի վերածելու չափ կանոնաւոր, և այս՝ առանց գրեթէ օգնութեան իր ամուսնոյն — Աննիլը չենք նկատել հուսկ ուրեմն յայտնել թէ մեր այս հրատարակածը հաղիւ մէկ երրորդն է ամբողջ իր ուսումնասիրութեան, որուն մէջ մեծագոյն տեղ տրուած էր մեծատաղանդ կոմիտաս վարդապետի կենսագրութեան և գործին, որ, իրրիւ բացարձակ նորութիւն մը լեհ գեղարուեստագէտներուն համար, քնահանաբար մեծապէս պիտի շահագրգռէր զիրենք:

Հայաստան առաջիններէն մին եղաւ այն երկիրներէն՝ որոնք Քրիստոնէութեան ազդեցութեան ենթարկուեցան: Նոր թըւականի 39 տարին, առաքեալներէն իրեն աւետարանուած Քրիստոսի հաւատքը Դ. դարուն սկիզբները վերջնապէս ընդուն-

ուեցաւ ամբողջ ազգէն, շնորհիւ Գրիգոր Լուսաւորչին: Յաջորդ դարուն պատմութիւնը կ'արձանագրէ զիւսը հայերէն այբուբենքին, որ մինչև այսօր կը գործածուի եկեղեցական պաշտամունքին և զրականութեան մէջ: Հայերէն գիրքը 414

տարիին գտան Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ: Գիրերու գիւտէն քիչ յետոյ, հայերէնի թարգմանուեցաւ Աստուածաշունչը, յունական և ասորական բնագիրներուն համաձայն: Այս թարգմանութիւնը իր կատարելութեան համար թարգմանութիւններուն թաղուհին կոչուած է: Հետզհետէ յօրինուեցան և զրի առունեցան նոյնպէս եկեղեցական մատենաներ և երգեր, մանաւանդ դարձեղներ կամ շրջերգներ (rondeau) և շարականներ:

Ինչպէս յայտնի է, Հայ եկեղեցին ունի իր ուրոյն պաշտամունքը, զոր կը զօրծածին նաև հայ-հոռմէականները: Այդ պաշտամունքին երգերուն հաւաքումը շարական կը կոչուին: Ամենէն հին շարականը հաւանաբար Ե. դարէն է, սակայն ամենագեղեցիկ ձևագիր շարականոցները ԺԲ. ԺԳ. և ԺԵ. դարէն են (*): Երաժշտութեան պատմաբաններուն, ինչպէս նաև Եւրոպայի հրնագէտներուն յայտնի է որ այս շարականները հայկական նկուռներու, այսինքն խաղերու նշանագրութիւնները պահած են: Եւրոպայի պատմական ուսումնասիրութիւնները, որոնք միջին դարու եկեղեցական և մանաւանդ արեւելեան երաժշտութեամբ կը զբաղին, այս հայկական նկուռներու մասին ծանօթութիւն մը կամ քանի մը տեղեկութեաններ միայն արձանագրելով կը բաւականանան: Այնպէս որ մինչև ցարդ հայկական նկուռները ամբողջապէս չեն ճանչցուած, և այս պատճառաւ հայկական եկեղեցական երաժշտութեան ուսումնասիրութիւններն ալ քիչ են շատ և չեն կրնար սեպուիլ իսկական երաժշտական ուսումնասիրութիւններ (**):

(*) Macler F., La Musique en Arménie. Paris 1917.

(**) Երաժշտական բառարաններէն եւ հանրագիտարաններէն գտաւ, որ կը գտնենք հայկական երաժշտութեան վերաբերեալ նկատողութիւններ, հետեւեալ ուսումնասիրութիւններն են, ժամանակագրական կարգով, որոնք նուիրուած են հայկական երաժշտութեան մանաւանդ եկեղեցական Տիւղին եւ հայ նկուռներուն: Willoteau J., Description de l'Égypte etc. Paris 1809. Petermann A. Ueber die Musik der Armenier. Leipzig 1850 (Zeitschrift der deutsch morgenlandischen gesellschaft). Fétis J. F., Histoire générale de la musique. Paris 1869 - 1876. Lussy M., Histoire de la notation musicale. Paris 1882. Fleischer O. Neumenstudien, Berlin 1895, 1897, 1904, Dechevrens A., Etudes de science musicale. Paris

Հայ եկեղեցական երաժշտութեան քնննութեան համար անտարակոյս օգտակար կրնայ ըլլալ ուսումնասիրութիւն մը Լեհաստանի Հայոց այժմեան սովորութիւններուն, աւանդութիւններուն և երաժշտական վերջամասնութեանց վրայ: Լեհահայերը եօթը դարէ աւելի է որ կը զբաւնուին մեր հանրապետութեան հարաւային արեւելեան կողմերը և այսօր բոլորովին իւրացուած ըլլալով հանդերձ Լեհ ազգէն, իրենց եկեղեցական տարրեր արարողութիւնները պահած են: Թէպէտ ԺԷ. դարուն հոռմէական եկեղեցիին հետ կատարուած միացումի ազդեցութեան տակ մօտեցած են հոռմէական պատարագին, և եկեղեցական երաժշտութեան մէջ ալ ազդուած են լատինական եկեղեցիէն, և սա-

1898, Kevorkian Komitas, Die armenische Kirchenmusik. Samelbande der Internationalen Musikgesellschaft I., 1899 - 1900. — Das Interpunctionssystem der armenier, նոյնտեղ. Aubry P., Le rythme tonique dans la poésie liturgique, Paris 1903. — քանի մը ուսումնասիրութիւններ հրատարակուած են «Tribune de st. Gervais» VII-IX. Paris 1902-1903. Tiersot J., Notes d'éthnographie musicale. Paris 1905. Thibaut J., Etude de musique orientale, Mercure Musical 1909, Paris. Wagner P. Einführung in die gregorianischen Melodien II: Neumenkunde. Leipzig 1912. Wolf J., Handbuch der notationshimde. Leipzig 1913. Lach R., Handien zur Entnchlungs-geschichte der ornamentalen Melopoie. Leipzig 1913. Macler F., La musique en Arménie. Paris 1917. Wellesz E., Die armenische Messe und ihre Musik (Jahrbuch Peters 1920.) Leipzig 1921. — Byzantinische Musik. Breslau 1927. — յօդուածներ «Zeitschrift für Musikwissenschaft» Leipzig, II (1919 - 1920) XI (1928 - 1929), XII (1929 - 1930). Gastoué A., l'Arménie et son art traditionnel. Paris 1929 (Revue de Musicologie, no, 31), եւ մի շատ տեսութիւններ եւս passim ուրիշ ուսումնասիրութիւններու եւ յօդուածներու մէջ: Ursprung O., Katholische Kirchenmusik (E. Büchen: Handbuch der Musikwissenschaft, 1931, 1932). — Վիլենական Միւիթարեաններուն հայերէն գրութիւններէն պէտք է արժանագրել հայ «Hymnarium», հրատարակութիւն 1, Giurekian, որուն մէջ կը գտնուի հայկական խաղերուն ցուցակը: Նոյն հեղինակին ուսումնասիրութիւնը հայկական խաղերուն վրայ «Յագրագէտ» ամսագրին մէջ, Վենետիկ 1903. հայ եկեղեցիի պատարագի երգերը հրատարակեց Bianchini P., Les chants liturgiques de l'Église arménienne. Venise 1877 եւ Jegmalian (Ekmalian) M., Les chants de la sainte liturgie, Leipzig 1896. — «Comité des Amis du R. P. Komitas» վերջերս պատրաստեց կոմիտաս վարդապետին հայ պատարագը (Paris, 15 Rue Jean Goujon).

կայն առանց դժուարութեան կրնանք հաստատել որ լեհական Հայոց եկեղեցւոյն երգամատենները (թէ՛ Լըվովի մայր եկեղեցիինը և թէ՛ հանրապետութեանս երեք հարաւային արեւելեան նահանգներու հայկական ժողովրդական եկեղեցիներունը) պահած են մի քանի առանձնաշատկութիւններ, որոնցմով անոնք կը զանազանուին հոովմէական պատարագին երգերէն: Այս տարբերութիւններուն քննութիւնը զըմուար է շատ, քանի որ մի միայն անոնց հիմակուան կերպը արձանագրելով լուծուած չըլլար հարցը. այլ պէտք է գննել այն զանազան պարագաները, որոնք առանց ազդեցութեան չեն մնացած անշուշտ այսօրուան պատարագի երգերուն ձևացումին մէջ: Բաւական լինի յիշել հոս այս ազդեցութիւններուն միմիայն ամենէն իսկական կէտերը: 1) Նախնական աւանդութիւնները, որոնք հայրենիքէն Լեհաստան բերուեցան. 2) Էջմիածնի, իբր Մայր Աթոռ, հակազդեցութիւնը լեհահայոց վրայ՝ անոնց հոովմէական եկեղեցիին միանալէն առաջ. 3) Լատինական եկեղեցւոյ ազդեցութիւնը լեհական միջավայրին մէջ. 4) Հոովմի անմիջական հակազդեցութիւնը միացումէն յետոյ, և վերջապէս 5) ազդեցութիւնը Միթրարեան Ուխտին, որոնք իբր Բենետիկեան, իրենց կրօնական կանոններուն պահանջներուն համաձայն, վիճենական և վենետիկեան վանքերուն մէջ ստեղծեցին հայ գրականութեան վառարաններ, որոնք նոյնպէս լեհացի հայ հոովմէականներուն կեանքին վրայ ճառագայթեցին: Հաւանական է որ ապագային անկարելի չըլլայ ինձ, աւելի յաջող պայմաններու մէջ, աւարտել հայ եկեղեցական երաժշտութեան մասին իմ սկսած ուսումնասիրութիւններս: Բայց այսօր դեռ վաղահաս կը նկատեմ անոնց ոչ միայն հրատարակութիւնը, այլ նոյն իսկ անոնց մասին նախաձեռնութիւն մը հաղորդելը:

Եւրոպական ուսումնասիրութեանց մէջ հայկական աշխարհիկ երաժշտութեան ծանօթութիւնը եկեղեցականէն աւելի նուազ է: Ընդել պարտիմ թէ մեր խօսքը հոս միմիայն ժողովրդական երաժշտութեան մասին է, քանի որ հայ արուեստագիտական երաժշտութիւնը եւրոպականին բաղդատմամբ տակաւին շատ գեղատի է, եւրոպական ու-

սումնասիրութիւններէն, որոնք ժողովրդային երաժշտութիւններու նուիրուած են, F. Maclerի "La Musique en Arménie", J. Tiersotի "Notes d'éthnographie Musicale", և զատ կրնանք արձանագրել զուցէ միմիայն J. Tiersotի "La chanson populaire (Encyclopédie de la musique et Dictionnaire du Conservatoire, II-e partie, 5-e vol. Paris 1930) և A. Gastouéի վերոյիշեալ յօդուածը "L'Arménie et son art traditionnel..." Եւ սակայն մեզի մատչելի հայ ժողովրդական երաժշտութիւններուն հրատարակութիւնները այն տպաւորութիւնը կ'ընեն մեր վրայ թէ անտարակոյս արդար պիտի ըլլար որ եւրոպացի ուսումնականներ քիչ մը աւելի հետաքրքրուէին անոնցմով: Հայ եկեղեցական և ժողովրդական երաժշտութեանց եղանակներուն տարբերութիւնը շատ որոշ կերպով մեր ուշադրութեան կը յանձնարարեն բազմաթիւ կրամօֆօնի բլաքները (Pathé, Columbia, His Masters Voice), որոնք կատարուած են առաջնակարգ հայ մենեղողներէ և խմբագրողներէ:

Վերի հակիրճ ցուցակը, որ նշանակուած են հայկական երաժշտութեան վերաբերեալ եւրոպական գրականութեան ամենակարեւոր ուսումնասիրութիւնները, կ'ապացուցանեն թէ ասոնց մէջ առաջին տեղը Ֆրանսայի կը պատկանի: Հայաստան որ չուտով ընտելացաւ քրիստոնէական կրթութեան, նոյնպէս չուտով ազդուեցաւ նաև Ֆրանսական քաղաքակրթութեան, բիւզանդականէն յետոյ, որ իր զարուս այնքան գերակշիռ էր անշուշտ այդ տեսակէտով, Իսլամութեան մէջ, թէ՛ անցեալին և թէ՛ հիմա դեռ կը ներկայացնէ թէ՛ Բրիտանիայի և թէ՛ քաղաքակրթութեան տեսակէտով ամենէն արդիւնաւոր գործունէութիւնը:

Յաջորդ դարերուն, Ֆրանսա բազմաթիւ հայ գաղթականներու ապաստանարան ընծայեց, և այժմ, համաշխարհային պատերազմէն յետոյ, Բարիկ և Մարսիլիա, հայ գաղթականութեան ամենամեծ կեդրոնները, կ'զած են հայ գրականութեան և արուեստի կեդրոններ: Զարմանալի չէ ուրեմն որ այս պարագաներուն մէջ հայ երաժշտութիւնը արձագանգ գտած ըլլայ Ֆրանսական ուսումնասիրութիւններուն մէջ:

Ֆրանսայէն զատ՝ Լեհաստան երկրորդ

հերոսական երկիրն է, ուր Հայերը շատոնց բնակաւորուած են: Ստուգիւ հայ գաղթականութիւնը հոս բարեյօժար ընդունելութիւն մը գտաւ, և անոնց սերունդները ամենահաւատարիմ գաւախները եղան իրենց նոր հայրենիքին՝ որուն նիւթական և մտաւորական զեղեցիկ յառաջացման առատօրէն մասնակցեցան: Այս եղելութիւնը գերազանցօրէն ըմբռնուած է լեհական պատմութեան մէջ: Այնպէս որ գրեթէ անհասկնալի կը մնայ թէ, մինչ այնքան մեծ շահագրգռութիւն ցոյց տրուած է լեհական ուսումնասիրութեանց մէջ լեհահայոց տնտեսական, կրօնական, քաղաքական և արուեստագիտական դերին մասին, ինչո՞ւ համար լեհացւոց իրենց ազգային երաժշտութեան պատմութեան կամ հանրային երաժշտական պատմութեան մէջ ոչինչ ըսուած չէ հայոց կամ լեհահայոց մասին: Լեհական երաժշտութեան հնարումներուն, ինչպէս նաև ժողովրդական երաժշտութեան ստեղծումին մէջ հայոց ունեցած բաժինը ուսումնասիրութիւններու արժանի գործ է (*): Մինչև որ այս մասին գրածներս իրականանան, կը ցանկամ սա գրութիւնովս հետաքրքրել լեհական երաժշտագէտները հայոց ժողովրդական երաժշտութիւնով որուն հետքերը շատ հաւանական է որ մեր երկրին մէջ ալ կարենանք գտնել, վասնզի մինչև հիմա չը կորսուեցաւ Գուգրի գաւառաբարբառ լեզուն (dialecte), բաւականաչափ թաթար խօսքերով լի, որով այս լեհաստանցի հայերուն նախնիքները կը խօսէին: Ընդունելու չե՞նք միթէ որ հայոց նախնի ժողովրդական երաժշտութեան հետքերն ալ պահուած ըլլան այս կողմերը, մանաւանդ այսօր փճանալու վրայ եղող զանազան սովորութիւններուն մէջ, որոնք հոս կան

տակաւին եկեղեցական և ընտանեկան արարողութեանց մէջ:

Թէպէտև լեհահայուն ժողովրդական երաժշտութիւնը անոր մշակոյթին ամենահաստատ ձևն է, իրմէ բերանացի մեզի թողուած, բայց անոր ուսումնասիրութիւնը դժուար է շատ, կարելի է աւելի դժուար՝ քան լեհական հայկական եկեղեցական երաժշտութեան ուսումնասիրութիւնը, վասնզի պէտք է որ գրողը ուսումնասիրէ նախ հայկական հայրենական ժողովրդական երգը:

Ինչպէս ամէն ազգերու ժողովրդական երաժշտութիւնը, նոյնպէս հայկականն ալ, որ բերանացի աւանդութեամբ սերունդէ սերունդ փոխանցուած է, իր սկզբնաւորութեանը մէջ ծածկուած է անթափանցելի մութով: Անոր էութեան մասին կը տեղեկանանք այն պատմիչներէն, որոնք անոր վերաբերմամբ տեղեկութիւններ տուած են և կամ ապագայ սերունդին համար փրկած են բնագիրները ամենահին զիւցաղնական երգերուն: «Հայաստանի Հերոգոտ» ըսուած և Բրիտոսոսի Ն. զարուեսապրող հայ պատմիչը, Մովսէս Սորենացի նշանակած է զիւցաղնական երգերու բեկորներ, որոնք ազգային զիւցաղներուն գործքերը կ'երգեն: Ան կը յիշէ նոյնպէս մի քանի ժողովրդական գործիքներ, որոնք, ինչպէս F. Macler կ'ենթադրէ, հաւանաբար կը կատարէին դաշնակուծի (բիդմի) դերը՝ երգակցելով երգիչներուն: Այս ենթադրութիւնը կ'արդարանայ ոչ միայն այժմու հայկական ժողովրդական, այլ նոյնպէս արեւելեան երաժշտութեան կատարումով:

Հայ ժողովրդական երաժշտութիւնը ունէր իր հազմեղակները, թափառական երաժիշտները և բանաստեղծները, որոնք աշուղ կը կոչուէին: Անոնք հայկական երաժշտութեան աւանդական ոգին պահելով հանդերձ, Հայաստանի քաղաքական անկայուն ժամանակներուն, իրենց երգերը կը յարմարցնէին արաբ, պարսիկ, թուրք, քրէտ, եւայլն երկիրներու թագաւորներուն մտահաճութեանց: Պատմիչները կը յիշատակեն զանոնք ԺԲ. դարէն. թէև ԺԹ. դարուն սկսան պահսիլ, այսու հանդերձ մինչև ԺԹ. դարուն տակաւին զիմացած են: Հ. Ղ. Ալիշան որ աշուղներու ցուցակը կարգադրած է, անոնց ամենափայլուն բանաստեղծութեան և երաժշտութեան

(*) Հոս միայն կը նշմարեմ որ մեր հայրենասիրական մէլոտիին «Z dymem porarow» («Հըղեճի մուխերուն հետ») հեղինակը, Յովսէփ Ներթովիչը, ծագումով հայազգի էր. նոյնպէս Կարլոս վարդապետ Անդոնիէվիչ, հեղինակ մի շատ ժողովրդային եկեղեցական երգերու, հայազգի էր: Ֆրէտէրիք Ծօփէնի աշակերտ, Կարլոս Միրուլի, որուն տապանագիրը կը գտնուի Լըվովի հայոց մայր եկեղեցիին մէջ. նոյնպէս մօլդավահայ էր: Ան եղաւ Լեհաստանի ազգային երաժշտագետ վարպետին ամենախանդավառ տարփողիչը եւ տպագրեց անոր ամբողջ գործերը:

թուականը ժ.թ. դարուն կը վերադրէ(*):

Կովկասի մէջ անցեալ դարուն տակաւին կը գտնուէին բաւական թիւով աշուղներ, որոնց ազդեցութիւնը աչքի կը դարնէ տեղւոյն արուեստագիտական հնարողութեան մէջ: Անոնցմէ իւրր առաջնակարգ աշուղ պէտք է յիշել նուագայարգար Նիկողոս Տիգրանեանը, որ մի քանի հայկական, քրտական, պարսկական և տաճկական հագներգութիւններ ինչպէս նաև ժողովրդական պարեր գաշնակի համար փոխադրեց: Բայց F. Maclerի կարծիքը սա է թէ այս երգերուն երբ եւրոպական ներդաշնակութիւն տրուի, անոնց արեւելեան եղանակը կը կորսուի և կամ մեծապէս կը փոխուի:

Հայկական եկեղեցական և ժողովրդական երաժշտութեան զարգացման աշխատող երաժշտներէն իւրր առաջնակարգ պէտք է յիշել Մակար Երևանցի և ԿարաՄուրզան: Առաջինը Րիմօքի-Քորասքովին աշակերտը եղաւ Բեղրոկրատի մէջ, և հայ պատարագը քառածայնի վերածեց — պահելով անոր մէջ յարսմայն diatonique եղանակը պատարագի երգին(**): Երկրորդը եկեղեցական երաժշտութենէ դատ, կը զբաղէր նոյնպէս աշխարհիկ ժողովրդական երաժշտութեամբ, զոր կը կատարէր իր սեպհական խումբով: Զկարողացաւ դժբաղդաբար զգուշանալ եւրոպական ազդեցութենէն, այս պատճառաւ անոր ամենամեծ արժանիքն է գուցէ հայկական ժողովրդային երաժշտութեան բրօքականութիւնը աւելի հայրենիքի մէջ, քան թէ ուսումնասիրութեանց համար(***)։ Բայց հայկական ազգային երաժշտութեան վերահաստատման և վերածննդի համար՝ օտար ազդեցութիւններէ զտումին, առաքումին եւ կորուստէ փրկութեան, և ժողովրդական երաժշտութեան աւարտումին և արեւելեան եղանակներու համաձայն հրատարակութեան ազգասիրական, արուեստագիտական և ուսումնագիտական բուն մեծ և ահազին գործը կատարեց արտասովոր երաժշտագէտը, մեծ գիտունը և ջերմ ազգասէրը—Կոմիտաս Վարդապետ: Լոյով

ՊՐՈՆԻՍԼՈՎԱ ՔԷՕԲՐԻԻԼԵԱՆ

ՁՈՒՂԱՅԻ ՊԱՏԱՐԱԳԸ

Հայկական հին պատարագը անոյշ եկաւ ամենու՝ Ս. Թորոս պատմական մատեն մէջ, Ս. Թեոդորայի տօնին օրը. ոչ միայն արձնէի Բարդէն Սարկաւազ յաջողած էր արուեստին զիտակցութեամբ անդրեցնել զայն ժառանգաւորներուն, այլ այն պատճառաւ նաեւ որ կարծես զաղափարական աւերնալիս մը կար եղանակին հայեցի վաղնջակաւորեան եւ հինաւորց զրուսեան արուեստին միջեւ փոքրիկ տարբար որմնամածկող բազմազար ձեւազիրներուն, որոնք շարի շար դասաւորուած էին կողմ կողմի կանգնած ապակափեղի մեծ դարաններուն մէջ: Արուեստին ինքնասպառններուն մէջ էն յանկուցիչն է արգաւել սգիկ նոյնութիւնը արայայութեան բազմաձեւութեան մէջ: Երբ աղբիւրը նոյն է, անկէ բխած զգացումները, ի՞նչ ձեւերով ալ պատկերացունք՝ զիրար յիշեցնող զիմէր կ'ունենան անպատճառ իրենց արայայութեան մէջ: Զուգայի Պատարագը, զոր Հնդկաստան պատճառաւորող Զուգայեցի Բահմաններէն լսելով ձայնագրած եւ ժեղ սպառութեամբ հրատարակած է Օր. Էմի Արգար, Կալկաթայի այդ ազնուագրմ եւ գիտուն Հայունին, առաջին պատկերացումը բերեալ պիտի լիջ մը խոր մեղէ արեւմեան հաշակով բաւական խանգարում մեջ այժմեան պատարագի եղանակներուն վարժողներուն: Եւ սակայն, ամենք որ փոքր ի շատէ եւ նոյն իսկ բնագրական հասկացողութիւն ունին ազգային եկեղեցական մեր հին եղանակներուն, պիտի սիրեն զայն անվրէպ: Անոր զնացր՝ սահմանէ և կարծես կարկաչող առաւակին, որ լուսնեակ զիւրին ծոցէն անցած ասէն իր մէջ կը ցոլացնէ աստղերուն կայծկլսութիւնը եւ երկու ամբողջ վրայ քերել զեփիւռէ մը շարժող բուլիւրէն ու փոքրիկ տակերէ: Առաջին զգայութիւնը զոր կուսայ ան Բեդի, տեսութեան աւելի՛ լուրջին մտածումն է, իրարեան լրջմիտ խոհանքը, երբ կ'ուզեն, որ զգալ եւ խորհիլ կուսայ միանգամայն. կոցողութիւնը հոգեկան ներքին զոյգ այն վիճակներուն՝ արեւց ծնունդն է ինքնին աղօթքը: Հիմա կը հասկնամ մանաւանդ թէ զեղարուեստի ամենէն բարձր ներութիւններուն կիրք մեր Հնդկահայ բնահոգին ի՞նչպէս, հոգ, Կալկաթա, Նագարթայ Ս. Յովնանէսի կամարներուն ներքեւ, ներամտփոխ հոգիացման սարսուռներով կ'ողելուրէր, երբ պատմական օրիորդին մարգար խումբը կ'երգէր այդ պատարագը: Հին արարեանն այն եղանակն է ան, որ կ'երգուէր Վաղարշապատի մէջ, զեւ Աւսարակեցի կարողիկոսութեան օրերուն, եւ, զոր ազգասէր Հայրապետին ձեռնադրեալ Բեզմագարեան Քաղէտս եպիսկոպոսի միջոցաւ Զուգա էր տարուած, անկէ, յետոյ, իր ձեռնասուններուն հետ տարելու համար Հնդկափարս: Անոր մէջ տաղիլ կայ ազգային զգացման զոգսիկ բազմութիւն, զոր հայ սիր մը ամենէն աւելի կ'ուսայ զգալ: Ինչու չէ որ մեր մեծ երաժիշտ-փիլիսոփայ, Կոմիտաս վրդ. զնմանաւ էր զայն, եւ անոր խորին վրայ յորժամ՝ իր պատարագը:

(*) Ալիշան Ղ. Յուլիսի հայրենեաց հայոց. Վենետիկ 1869: (**) Հրատարակութիւն. Breitkopf Hartel Leipzig 1896: (***) Հայկական ժողովրդական երաժշտութիւնները ճրագարակած են նոյնպէս Գ. Միրզաբեկ, Բ. Մելիքեան, Լ. Եղիազարեան, Մ. Պոյաճեան եւայլն. (F. Macler l. c.):